

економічного розвитку. Це сприятиме впровадження спеціальних комплексних програм для забезпечення довготермінового розвитку економіки та процесів її розширеного відтворення. Так, прямі бюджетні інвестиції, система соціальних бюджетних програм повинні стати вагомим державним інструментом впливу на соціально-економічний стан країни.

Література

1. Лупенко Ю.О. Напрями реформування податкової політики // *Наукові праці НДФІ*. – 2004. – № 6. – С. 114.
2. Гєць В.М. Бюджетна політика в Україні: проблеми і перспективи // *Дзеркало тижня*. – 2004. – № 5. – С. 8.
3. Луніна І.О. *Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин*. – К.: Наукова думка, 2006. – 432 с.

УДК 338.242.4.025.2:36

В.П. ТРЕТЯК

Харківський національний університет ім. В.Н. Карабіна

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Складні завдання, які стоять перед економікою України, вимагають наукових досліджень соціальної сфери, запровадження нових технологій обслуговування і вдосконалення структури, пошуку на цій основі шляхів підвищення ефективності її функціонування. У роботах вітчизняних авторів зроблені досить успішні спроби наукового дослідження соціальної сфери, однак вони спрямовані в основному на аналіз динаміки і виявлення тенденцій її розвитку з використанням індукційного методу. Дедуктивний метод наукових досліджень державного регулювання соціальної сфери може бути реалізований лише за умов визначення її класифікаційних ознак, єдиного підходу до її трактування.

Потреба вирішення проблем задля забезпечення сталого економічного зростання і соціального добробуту обумовлює актуальність тематики дослідження та визначає його мету, а саме вдосконалення теоретико-методологічних підходів до наукових досліджень державного регулювання соціальної сфери.

У процесі наукового дослідження соціальної сфери слід вивчити закономірності проблемної ситуації і вказати шляхи виходу з неї. Тому як будь-яка наукова діяльність це вирішує водночас і практичне, і теоретичне завдання у їх взаємозв'язку (рис.).

*[©] В.П. Третяк, 2008

Рисунок. Особливості практичного і наукового завдання та їх взаємозв'язок [1, с.17]

У контексті проведеного дослідження його предметом є державне регулювання соціальної сфери. У сучасних реаліях (блок 1) ми зіштовхнулися з наступним суперечностями. Президент України, Кабінет Міністрів, лідери всіх політичних сил з часу набуття Україною незалежності як пріоритетні напрями діяльності називають розвиток соціальної сфери. Однак за 18 років у реальному житті відбулося погіршення ситуації у цій сфері. У наукових публікаціях причинами цього називають відсутність науково обґрунтованої стратегії державного регулювання соціальної сфери з визначенням методів та інструментів її реалізації, єдності у трактуванні соціальної сфери, її класифікаційних ознак (блок 2). Це обумовлює актуальність і вибір теми проведеного нами наукового дослідження.

Мета дослідження класифікаційних ознак соціальної сфери – стимулювання розвитку теоретичних аспектів економічної науки в цьому напрямі, тому що вони дають змогу робити прогнози відносно невідомих фактів чи закономірностей розвитку цієї сфери. Новизну класифікації забезпечують введення нових ознак класифікації, встановлення наявності та характеристика типових явищ чи процесів у досліджуваній сфері.

В.І. Даль зазначає, що класифікувати – це розміщувати, розподіляти, розділяти на відділення, розряди, порядки [2, с. 284]. Ф.А. Блокгауз, І.А. Єфрон

розуміють під класифікацією “... логічний прийом, що базується на логічному поділі понять, вживається в емпіричних науках для розподілу предметів на роди і види” [3, с. 289]. Велика Радянська Енциклопедія трактує класифікацію як “...систему впорядкованих понять (класів, об'єктів) певної області знань чи діяльності людини, часто у вигляді різних за формою схем (таблицях)”, що “...використовується як засіб для встановлення зв'язку між цими поняттями чи класами об'єктів, а також для точної орієнтації в різноманітті понять чи відповідних об'єктів” [4, с. 269].

Специфіка змісту, предметів і засобів праці в соціальній сфері обумовила тривалі наукові дискусії щодо її структури, економічної ролі та функцій. У 60–80-ті роки ХХ ст. переважав галузевий підхід до розгляду структури народногосподарського комплексу. Наукові пошуки здебільшого обмежувались вивченням економічної сутності праці в невиробничій сфері та характеру і ступеня її впливу на матеріальне виробництво й виробничі відносини в суспільстві. Більшість досліджень цього періоду орієнтувались на марксистську концепцію поділу праці на продуктивну і непродуктивну та, відповідно, поділу економіки на матеріальне виробництво і невиробничу сферу. Головною особливістю останньої, на думку фахівців, є відсутність відносин безпосереднього виробництва.

Вивчення невиробничої сфери як винятково обслуговуючої ланки відтворювального процесу, що лише споживає суспільний продукт, спричинило поширення погляду про непродуктивність праці зайнятих у цьому секторі господарства. Прийняття на цій основі відповідних управлінських рішень спричинило деформацію галузевої структури економіки країни, домінування т. зв. залишкового принципу фінансування галузей соціального призначення та виникнення негативних соціальних явищ.

Дослідження процесів державного регулювання соціальної сфери, її класифікаційних ознак, формування та розвитку пропорцій суспільного виробництва в Україні (у тому числі виділення соціальної сфери) можливо розпочати з "Методичних вказівок до розробки державних планів розвитку народного господарства СРСР", якими впродовж десятиріч, до 90-х рр. минулого століття включно, керувалися органи управління та прикладна економічна наука. В цьому документі, зокрема, зазначалося, що галузі народного господарства за характером суспільного поділу праці та участю у створенні сукупного суспільного продукту і національного доходу поділяються на сферу матеріального виробництва та невиробничу сферу. Отже, критерієм класифікації галузей було обрано дві ознаки: характер суспільного поділу праці та участь у створенні сукупного суспільного продукту і національного доходу. Поділ праці між виробничою і невиробничою сферами стала однією з найважливіших міжгалузевих господарських пропорцій, яка відображала структуру праці, що функціонує в суспільстві.

Проблеми, пов'язані з визначенням макроструктури суспільного виробництва, ролі матеріального виробництва та невиробничої сфери у відтворювальному процесі, змісту виробничої і невиробничої праці, залишаються предметом активних дискусій. Низка фахівців (Е.М. Агабаб'ян,

Г.П. Іванов, В.М. Рутгайзер) ототожнює невиробничу сферу з так званим нематеріальним виробництвом, яке виробляє нематеріальні блага у вигляді ефекту праці, підкреслюючи цим результативність економічної діяльності в невиробничій сфері. Відносини нематеріального виробництва зводяться в цілому до однієї стадії відтворювального процесу – споживання. На думку, наприклад, Е.М. Агабаб'яна, нематеріальне виробництво є соціально-економічною категорією, що характеризує виробничі відносини, які виникають у процесі створення продуктів переважно у формі послуг, що задовольняють потреби населення і суспільства [5]. В.М. Рутгайзер стверджує, що показники національного доходу, створеного за рахунок підвищення рівня кваліфікації робочої сили або зниження смертності, наочно доводять реальність накопичення нематеріальних благ у суспільному багатстві [6].

Суттєвим недоліком розроблених підходів до вирішення соціально-економічних проблем є збереження їх фактично галузевої спрямованості. На сучасному етапі більшість завдань економічного та соціального розвитку пов'язана не стільки із суто галузевими проблемами, скільки з проблемами певних видів економічної діяльності, впливом науково-технічного прогресу, взаємопроникненням видів економічної діяльності. Зберігається актуальність відображення в класифікації ланок господарського комплексу диференційованого підходу – не лише відтворювального, але й функціонального.

Соціальна сфера організовує споживання створених у матеріальному виробництві благ та виробляє власні послуги, охоплюючи ланки господарського комплексу, що виконують як виробничі, так і невиробничі функції. Отже, поняття соціальна сфера не пов'язане зі створенням ВВП, національного доходу тощо, його доцільно застосовувати при групуванні видів економічної діяльності за функціональним принципом.

На думку М. Руткевича, соціальна сфера охоплює інтереси соціальних груп, відносини суспільства та особистості, умови праці і побуту, здоров'я та вільного часу [7]. У цьому визначенні йдеться про умови формування всебічно розвинутої особистості, які охоплюють не лише сукупність суспільних відносин, але й матеріальне підґрунтя життєдіяльності людини: умови праці, зростання доходів та підвищення добробуту, задоволення потреб у споживчих товарах і послугах, вирішення найважливіших соціальних проблем – житлової, зміцнення здоров'я, поліпшення становища незахищених категорій населення тощо. Подібної думки дотримується Л.А. Оганян, розглядаючи соціальну сферу передусім як сферу специфічних соціальних відносин людей щодо загальнолюдських, матеріальних та духовних цінностей, які за своїми якостями здатні задовольняти першочергові інтереси та потреби людини [5].

Велике та постійно зростаюче значення соціальної сфери в подальшому нарощуванні соціально-економічного потенціалу суспільства відзначає В.І. Куценко, наголошуючи, що функціонування її ланок спрямоване на забезпечення сприятливих умов життєдіяльності людей у трудовій та культурно-побутовій сферах, фізичне і духовне вдосконалення людини, підвищення ефективності суспільного виробництва [7].

З погляду виконання певних функцій та відповідно до класифікації суспільних потреб, економіка країни поділяється на матеріальне виробництво і соціальну сферу. Соціальна сфера організовує споживання створених у матеріальному виробництві благ і виробляє власні послуги. Вона охоплює галузі як виробничого, так і невиробничого характеру, завданням яких є покращення умов життєдіяльності людей у трудовій і культурно-побутовій сферах, їх фізичне та духовне вдосконалення, вирішення найважливіших соціальних проблем [8].

Поряд із поняттям *соціальна сфера* в економічній науці використовується термін *соціальна інфраструктура*. При цьому існують активні дискусії стосовно їх розмежування. Більшість поглядів на трактування соціальної інфраструктури можна звести до двох основних позицій: соціальна інфраструктура розглядається як комплекс галузей соціального призначення, тобто прямо чи опосередковано ототожнюється із соціальною сферою (Н.А. Плащинський, А.Ю. Шаріпов, С.Г. Важенін, В.Г. Канін та ін.); під соціальною інфраструктурою розуміють сукупність матеріальних об'єктів, що забезпечують загальні умови для ефективної діяльності людини в усіх сферах суспільного життя (О.М. Алимов, О.І. Кочерга, А.А. Мазаракі, М.М. Некрасов, Ю.Б. Рандалов, Ж.Т. Тощенко та ін.) [5].

На нашу думку, соціальну сферу слід розглядати як сукупність матеріальних, фінансових і трудових ресурсів, а також різноманітних відносин, що виникають у процесі їх взаємодії. Соціальна інфраструктура є лише її частиною. Наприклад, освіта представлена об'єктами дошкільного виховання (ясла, дитячі садки), школами, училищами, вищими навчальними закладами; культура – клубними, бібліотечними й іншими закладами, на базі яких надаються різноманітні за змістом і формою послуги.

Про роль соціальної сфери у створенні сьогоденних та перспективних можливостей більш повного задоволення соціальних і культурно-побутових потреб трудящих зазначає також Б.Н. Хомелянський. На думку В.М. Проскуракова та А.І. Самоукіна, змістом соціальної сфери є діяльність підприємств, закладів, організацій, а також окремих громадян, пов'язаних з обслуговуванням населення.

Згідно з теорією В.М. Проскуракова та А.І. Самоукіна [7], класифікаційні ознаки поділу ланок соціальної сфери з урахуванням їх економічної ролі у відтворювальному процесі дозволяють виділити три комплекси:

- наука і наукове обслуговування створюють ультраструктурний комплекс соціальної сфери. Він визначає основні напрями розвитку цієї сфери та всього господарського комплексу, є основним джерелом удосконалення матеріальних і нематеріальних ресурсів, оскільки наукові відкриття започатковують усі подальші соціально-економічні перетворення в матеріальному виробництві та соціальній сфері;

- освіта, культура і мистецтво, охорона здоров'я, фізична культура та спорт складають базовий структурний комплекс соціальної сфери, значення якого полягає в одночасному відтворенні людини як працівника суспільства й особистості. Його компоненти безпосередньо впливають на ефективність

суспільного виробництва шляхом формування загальноосвітніх та професійних знань працівників, їх фізичного і морального благополуччя;

- житлово-комунальне господарство та побутове обслуговування населення, роздрібна торгівля і ресторанне господарство, транспорт і зв'язок з обслуговування населення, соціальне забезпечення, фінансово-кредитне та страхове обслуговування формують інфраструктурний комплекс соціальної сфери. В підсумку його функціонування спрямоване на підтримку життєдіяльності людини, а за недооцінки значущості цих галузей погіршується життєвий рівень населення, нераціонально витрачається вільний і робочий час, що позначається на професійній активності працюючих.

Значення соціальної сфери в задоволенні потреб основної продуктивної сили, що створює багатство нації, підкреслює також Е.П. Горбунов [7].

Як система різнофункціональних ланок господарського комплексу, певною мірою задіяних у процесі задоволення соціальних потреб населення, соціальна сфера трактується досить широко.

Завданням трансформаційних процесів є забезпечення сталого розвитку України та її регіонів. Беззаперечно, економічне зростання залишається основним механізмом розвитку. Проте наголос переноситься на забезпечення його збалансованості та поліпшення якісних характеристик, передусім у соціальній сфері. Мова йде про необхідність гарантування безпеки людини, підвищення рівня її життя, мінімізації різноманітних соціальних дисбалансів.

Компоненти соціальної сфери формують освітній рівень населення та забезпечують збереження і поліпшення стану здоров'я нації, збагачуючи тим самим людський ресурс держави. Водночас соціальна сфера стимулює зростання рівня споживання та вдосконалення його структури через розширення асортименту життєвих благ, які входять до фонду споживання і задовольняють зростаючі потреби кожної людини. Вона впливає на процес виробництва матеріально-речового багатства через прискорення науково-технічного прогресу, створення необхідних передумов для підвищення зайнятості в суспільному виробництві, раціоналізації використання трудових ресурсів, забезпечення розширеного відтворення робочої сили, вдосконалення структури вільного часу працюючих, що в сукупності сприяє розв'язанню соціальних завдань щодо формування гармонійно розвиненої особистості та ліквідації культурно-побутових розбіжностей (між містом і селом, регіонами країни, окремими соціальними групами населення).

Соціальна сфера являє собою частину економічної системи, функціональним призначенням якої є надання послуг соціального призначення. В цьому контексті поняття *сфера* слід розглядати як сукупність видів економічної діяльності, що мають чітко виражену спільність функцій, особливе призначення в суспільному поділі праці та низку характеристик, які істотно відрізняють ці види економічної діяльності від матеріального виробництва. Зокрема: здебільшого збіг стадій виробництва та споживання, наявність безпосереднього контакту зі споживачем, орієнтація на індивідуального споживача або суспільство в цілому, локальність споживання через неможливість транспортування та накопичення послуг.

Проведене дослідження дозволило виявити наступне. У наукових працях, присвячених державному регулюванню соціальної сфери, опублікованих останнім часом, велику увагу приділяють впливу глобалізаційних процесів на її розвиток. Як приклади, розглядається вплив рішень Болонської Конвенції на розвиток освіти в Україні, вступу України у ВТО – на рівень життя населення та ін. Тобто глобалізаційні процеси досліджують як фактори впливу на розвиток соціальної сфери. Ми повністю згодні з цими тезами. Однак, на нашу думку, на сучасному етапі розвитку економіки України і соціальної сфери в регіонах і економічних районах дуже актуальним науковим завданням стає дослідження впливу розвитку соціальної сфери в окремій державі, економічному районі, регіоні відповідно на глобалізаційні, інтеграційні і регіональні процеси взаємодії. Недостатній рівень розвитку соціальної сфери, неефективність її державного регулювання можуть стримувати її рух до євроінтеграції. Таким чином, ефективність державного регулювання соціальної сфери є чинником впливу на політичний і зовнішньоекономічний вектор України.

Поділ соціальної сфери на дві складові – соціально-побутову та соціально-культурну – сприяє вивченню ефективності міжгалузевих зв'язків, встановленню на цій основі оптимальних пропорцій між галузями та відображає в загальному розмежування об'єктів за їх функціональним призначенням. Якщо соціально-побутова складова спрямована на створення умов для відтворення людини як біологічної істоти, задоволення її потреб у належних умовах життя, то соціально-культурна – сприяє відтворенню моральних, духовних, інтелектуальних і значною мірою фізичних властивостей індивіда, формуванню його як економічно активної особистості, що задовольняє вимоги суспільства до якості робочої сили.

Науковий підхід до вивчення державного регулювання соціальної сфери передбачає аналіз її територіальної, галузевої, функціональної й організаційно-управлінської структури. Організаційно-управлінська структура соціальної сфери – це сукупність організаційних форм і органів управління, які забезпечують цілеспрямований і узгоджений розвиток усіх її ланок. Вона характеризує належність елементів соціальної сфери до груп, що різняться за формою власності та підпорядкуванням різноманітним відомствам і територіальним органам управління. Усі підприємства, заклади й організації соціальної сфери поділяються на загальнодержавні, власності адміністративно-територіальних одиниць (комунальні), приватні, колективні, власності міжнародних організацій і юридичних осіб інших держав. Особливо важлива роль за нинішніх умов відводиться закладам комунальної форми власності, які складають каркас регіональної територіальної системи обслуговування населення. Територіальна структура характеризує розміщення закладів, організацій, підприємств соціальної сфери, форми їх територіального зосередження, взаємозв'язки між ними та відображає масштаби розвитку і територіальні пропорції з надання відповідних послуг в окремих регіонах країни. Її дослідження передбачає вивчення таких параметрів: територіальний

ранг (рівень) об'єкта, територіальна концентрація, взаємне розташування, доступність.

Соціальну сферу слід розглядати як сукупність видів економічної діяльності, суттєвий вплив на які здійснюють глобалізаційні світові процеси. Ця сукупність видів економічної діяльності має чітко виражену спільність функцій, особливе призначення в суспільному поділі праці та низку характеристик, що істотно відрізняють їх від матеріального виробництва. Соціальна інфраструктура є лише частиною соціальної сфери. Таке трактування сприяє реалізації дедуктивного методу наукових досліджень, розробці стратегії соціального розвитку країни, підвищенню ефективності державного регулювання соціальної сфери. Оскільки в сучасних наукових дослідженнях і публікаціях вплив глобалізаційних факторів на її розвиток практично не вивчено, представлене авторське трактування сутності соціальної сфери з урахуванням процесів глобалізації містить наукову новизну. Особливістю авторських уявлень методологічного характеру є нова комбінація елементів соціальної сфери (видів економічної діяльності) з урахуванням процесів глобалізації, що конкретизує наукові дослідження в цьому напрямі, сприяє більш чіткому визначенню пріоритетів і стратегії соціальної сфери в цілому.

На сучасному етапі розвитку економіки України, соціальної сфери в регіонах і економічних районах актуальним науковим завданням стає дослідження впливу соціальної сфери в державі, економічному районі, регіоні відповідно на глобалізаційні, інтеграційні й регіональні процеси взаємодії. Ефективність державного регулювання соціальної сфери є чинником впливу на політичний і зовнішньоекономічний вектор України.

Література

1. *Дороніна М.С. Технологія соціально-економічних наукових досліджень (схеми і приклади): Навчальний посібник. – 3-є вид., випр. і доп. – Х.: ВД "ІНЖЕК", 2007. – 120 с.*
2. *Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т.– М.: Цитадель, 1998. – Т. 2. – 2030 с.*
3. *Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. Современная версия. – М.: Эксмо, 2003.– 672 с.*
4. *Большая Советская Энциклопедия: В 30 т.– М.: Сов. энциклопедия, 1973. – Т. 12. – 624 с.*
5. *Куценко В.І. Розвиток соціальної сфери в умовах формування ринкових відносин (питання теорії і практики). – К.: РВПС України НАН України, 2007. – 100 с.*
6. *Данилишин Б.М., Куценко В.І., Остафійчук Я.В. Сфера та ринок послуг у контексті соціальної модифікації суспільства / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К.: ЗАТ "Нічлава", 2005. – 328 с.*
7. *Куценко В.І. Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики) / За наук. ред. д.е.н., проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина / РВПС України НАН України. – Ніжин: ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2008. – 818 с.*
8. *Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / Під. ред. Данилишина Б.М. –К.: Брама-Україна, 2006. – 620 с.*